

18.5.2002

Myslím si, že za jistých okolností může být tradiční představa hmoty dost matoucí. Pokud je jí člověk příliš fascinován, dělá mu pak potíže některé věci pochopit.

Jakkoliv nejsem fyzik, myslím, že přesně rozumím tomu, co myslíte tím průmětem oscilací energetických kvant do prostoru.

Moje představa je totiž skoro stejná, i když ji vyjadřuji jiným jazykem. Jsem programátor a obvykle si vesmír představuji jako program. Částice pak jsou balíky informace (jako datové objekty v programu).

Z této představy vyplývá, že částice nejenom mohou být ve dvou stavech současně, ale že každé energetické kvantum je současně v celém vesmíru, přesněji v celém prostorocase. A že se pak jeho energie (informace) realizuje stretem s jedinou světlocitlivou částicí na fotografické desce, takže vidíme jeden světly bod, není s touto představou vůbec v rozporu.

Je to jako když máte datový objekt s metodami `getPosition` a `getVelocity`. Objekt je v programu všude, ale k jeho datům se dostanete jenom určitým způsobem. A tyto přístupové funkce vrací výsledky vlnové funkce a berou přitom v úvahu celý prostorocas. Asi jako Feynmanovy součty přes trajektorie, až na to, že podle programátorského modelu se částice vůbec nepohybuje. A taky mění stav objektu. :-)

Zejména pro programátora může být tato představa tak intuitivní, že na vlnovečasticovém dualismu nevidí nic divného a skoro se diví, že se tomu někdo diví.

: Myslím si, že za jistých okolností může být tradiční představa hmoty dost matoucí. Pokud je jí člověk příliš fascinován, dělá mu pak potíže některé věci pochopit.

: Jakkoliv nejsem fyzik, myslím, že přesně rozumím tomu, co myslíte tím průmětem oscilací energetických kvant do prostoru.

: Moje představa je totiž skoro stejná, i když ji vyjadřuji jiným jazykem. Jsem programátor a obvykle si vesmír představuji jako program. Částice pak jsou balíky informace (jako datové objekty v programu).

: Z této představy vyplývá, že částice nejenom mohou být ve dvou stavech současně, ale že každé energetické kvantum je současně v celém vesmíru, přesněji v celém prostorocase. A že se pak jeho energie (informace) realizuje stretem s jedinou světlocitlivou částicí na fotografické desce, takže vidíme jeden světly bod, není s touto představou vůbec v rozporu.

: Je to jako když máte datový objekt s metodami `getPosition` a `getVelocity`. Objekt je v programu všude, ale k jeho datům se dostanete jenom určitým způsobem. A tyto přístupové funkce vrací výsledky vlnové funkce a berou přitom v úvahu celý prostorocas. Asi jako Feynmanovy součty přes trajektorie, až na to, že podle programátorského modelu se částice vůbec nepohybuje. A taky mění stav objektu. :-)

: Zejména pro programátora může být tato představa tak intuitivní, že na vlnovečasticovém dualismu nevidí nic divného a skoro se diví, že se tomu někdo diví.

Úvod

Čtyři druhy interakcí – gravitační, elektromagnetická, slabá a silná.

Rozdělení částic podle interakcí, které na ně působí:

Na všechny působí gravitace

Leptony – interagují slabě a nabitě elektromagneticky, neinteragují silně ($e, \mu, \tau, \nu_e, \nu_\mu, \nu_\tau$) – v současných experimentech bodové

Hadrony – interagují navíc i silně – mají strukturu a rozměr $\approx 1\text{fm}$

Hadrony se dělí na:

Mezony - ($\pi^+, \pi^-, \pi^0, K^+, K^-, K^0, \rho^+, \rho^-, \rho^0 \dots$)

Bariony - ($p, n, \Lambda, \Sigma^+, \Sigma^-, \Sigma^0, \Delta^{++}, \Delta^+, \Delta^0, \Delta^-, N, \Omega^- \dots$)

Rozdělení podle statistiky, které se podřizují:

Bosony: Bose-Einsteinova statistika $\rightarrow$ v daném stavu libovolný počet částic – spin celočíselný

Vlnová funkce – symetrická:

$$\Psi_B(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n) = \Psi_B(x_2, x_1, x_3, \dots, x_n)$$

Mezony a částice pole (fotony, gravitony, gluony, ...)

Fermiony: Fermi-Dirakova statistika $\rightarrow$ Pauliho vylučovací princip $\rightarrow$ v daném stavu pouze jedna identická částice – spin poločíselný

Vlnová funkce antisymetrická:

$$\Psi_F(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n) = -\Psi_F(x_2, x_1, x_3, \dots, x_n)$$

Leptony a baryony

Antičástice – stejná hmotnost, jako částice, opačná znaménka kvantových čísel (náboj, baryonové číslo, leptonové číslo, podivnost ...). Ve většině případů je označujeme proužkem nad příslušným symbolem:

$$p \rightarrow \bar{p}, \quad n \rightarrow \bar{n}, \quad \Lambda \rightarrow \bar{\Lambda}, \quad p'_e \rightarrow \bar{p}'_e$$

ale: $e^- \rightarrow e^+, \mu^- \rightarrow \mu^+, \tau^- \rightarrow \tau^+$

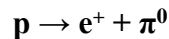
Zákony zachování kvantových čísel

Neexistence některých reakcí energeticky (kinematicky) možných $\rightarrow$ indikace existence zákonů zachování

Neexistují reakce, ve kterých by se celkový náboj nezachovával $\rightarrow$ zákon zachování náboje

Počet fermionů se zachovává → zákony zachování baryonového a leptonových čísel

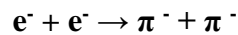
Baryonové číslo: pokud platí zákon jeho zachování striktně je proton (nejlehčí baryon) stabilní. Nebyl zatím pozorován rozpad:

Jednotlivá leptonová čísla – L_e , L_μ a L_τ

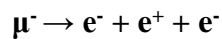
Nutnost zavedení zákona zachování leptonového čísla vyplývá z řady experimentálních faktů:

Nepozorování reakce:

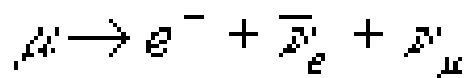

Zákon zachování jednotlivých leptonových čísel:

Nepozorování reakcí: $\mu^- \rightarrow e^- + \gamma$

Existující rozpad mionu:

Oscilace neutrin – narušení zákona zachování jednotlivých leptonových čísel, celkové leptonové číslo se zachovává.

Pozorování v detekci slunečních neutrin detektorem Super-kamiokande

Narušení zákona celkového leptonového čísla – zatím nepozorováno

Narušení zákona zachování baryonového čísla – zatím nepozorováno (náznak jeho existence je **baryonová asymetrie vesmíru**)

Taková narušení předpokládají teorie sjednocení interakcí.

Antičástice

Částice s nulovým spinem jsou relativisticky popsány **Klein-Gordonovou rovnicí** (lineární parciální diferenciální rovnice druhého řádu):

$$\frac{1}{c^2} \frac{\partial^2 \psi}{\partial t^2} - \frac{\partial^2 \psi}{\partial x^2} - \frac{\partial^2 \psi}{\partial y^2} - \frac{\partial^2 \psi}{\partial z^2} + \frac{m_0^2 c^2}{\hbar^2} \psi = 0$$

Pro směr pohybu částice v ose x:

$$\frac{1}{c^2} \frac{\partial^2 \psi}{\partial t^2} - \frac{\partial^2 \psi}{\partial x^2} + \frac{m_0^2 c^2}{\hbar^2} \psi = 0$$

Její řešení pro volnou částici :

$$\psi(x, t) = e^{-i(Et - px)/\hbar}$$

Dosadíme:

$$-\frac{1}{c^2} \frac{E^2}{\hbar^2} e^{-i(Et - px)} + \frac{p^2}{\hbar^2} e^{-i(Et - px)} + \frac{m_0^2 c^2}{\hbar^2} e^{-i(Et - px)} = 0$$

Dostaneme podmínku:

$$E^2 = p^2 c^2 + m_0^2 c^4$$

Existuje jak kladné tak záporné řešení:

$$E_1 = E^{(+)} = +\sqrt{p^2 c^2 + m^2 c^4}$$

$$E_2 = E^{(-)} = -\sqrt{p^2 c^2 + m^2 c^4}$$

Možná interpretace řešení E_2 : kladná energie, opačný náboj $\rightarrow$ antičástice.

Opuštění interpretace, že vlastní hodnoty Hamiltonianu udávají energii částice.

Podobnou situaci dostaneme pro **Dirackovu rovnici**, jejíž řešení popisují částice se **spinem 1/2**.

V tomto případě máme 4 řešení pro vlnové funkce:

Částice s průmětem spinu +1/2 a -1/2

Antičástice s průmětem spinu +1/2 a -1/2

Existence elektronu a pozitronu. Podobně i pro další fermiony.

Objev první antičástice:

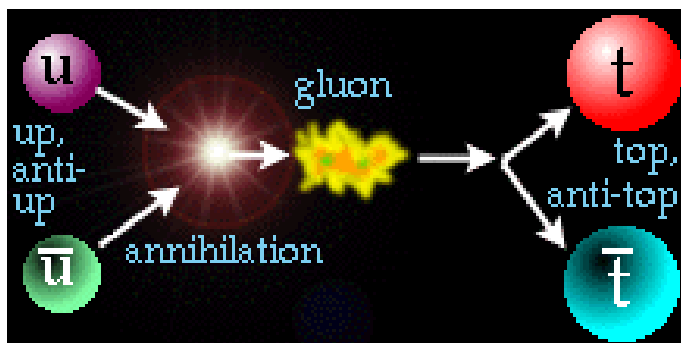
1932 - pozitron v kosmickém záření

1955 – antiproton (BEVATRON)

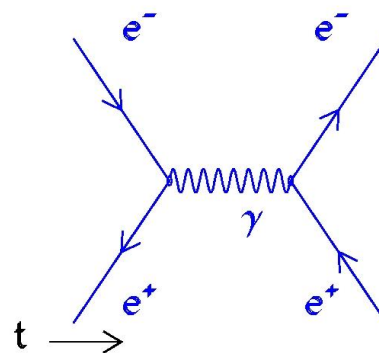
1956 - antineutron

Simulace kreace elektron pozitronového páru při pohybu záření gamma v elmg poli. Pohyb vzniklých částic v magnetickém poli

Setkání částice a antičástice → **anihilace**

Anihilace a kreace kvarků

Anihilace a kreace leptonů

Anihilace antiprotonu – vzniká K^- , K^0 a π^+ :

Přehled fyzikálních veličin s pohledu vztahu částice a antičástice:

Veličina	částice	antičástice
Hmotnost m	stejná	stejná
Spin (velikost)	stejná	stejná
Doba života τ	stejná	stejná
Izospin (velikost)	stejná	stejná
Elektrický náboj	Q	$-Q$
Magnetický moment	μ	$-\mu$
Baryonové číslo	B	$-B$
Leptonová čísla	L	$-L$
Podivnost	S	$-S$
z složka izospinu I_z	I_z	$-I_z$
Vnitřní parita P	Stejná pro bozony	Opačná - fermiony

Neutrální částice:

Fermiony: antičástice se liší v baryonovém a leptonových číslech

Bozony: je-li $I=B=L=S=0$ a $\mu=0$ → částice totožná s antičásticí

$$\pi^0 \equiv \bar{\pi}^0$$

Setkání částice s antičásticí → **anihilace** na fotony a mezony

Zákony zachování → produkce fermionů ve dvojici částice-antičástice.

Například “obrácená anihilace” – **kreace párů** elektron pozitron při průletu fotonů polem jádra

Nalezeny antičástice k většině známých částic.

Produkce **antiatomu** (zatím pouze antivodíku), produkce **antijader**. → existence antihmoty

Nábojová symetrie C-invariance – totožnost procesů při záměně částic za antičástice a naopak.

Narušení C-invariance a združené **CP-invariance**

Existence antihmoty ve vesmíru – v kosmickém záření pouze antiprotony a další antičástice produkované ve srážkách vysokoenergetických protonů.

Baryonová asymetrie vesmíru – převaha hmoty nad antihmotou

Podivné částice

1) Nové částice s mnohem delší dobou života $\sim 10^{-10}$ s – rozpadají se pomalu, i když se uvolňuje značná energie.

2) Produkce těchto částic v párech.

3) Neexistence některých typů rozpadů:

Existuje rozpad: $\Sigma^0 \rightarrow \Lambda^0 + \gamma$

$$S = -1 -1 0$$

Neexistuje rozpad: $\Sigma^+ \rightarrow p + \gamma$

$$S = -1 0 0$$

↓↓↓

Znak existence nového zákona zachování – **zákon zachování podivnosti** (platí pro silnou a elektromagnetickou interakci, neplatí pro slabou) → zavedení veličiny podivnost (S)

I pro slabý rozpad pouze $\Delta S = \pm 1$.

Neexistuje rozpad: $\Xi^- \rightarrow n + \pi^-$

$$S = -2 \ 0 \ 0$$

Hyperon (podivný barion) Ξ^- se tak rozpadá ve dvou etapách:

$$\Xi^- \rightarrow \Lambda + \pi^-$$

$$S = -2 \ -1 \ 0$$

$$\Lambda \rightarrow n + \pi^0$$

$$S = -1 \ 0 \ 0$$

Zavedení hypernáboje: $Y = B + S$

Izospin:

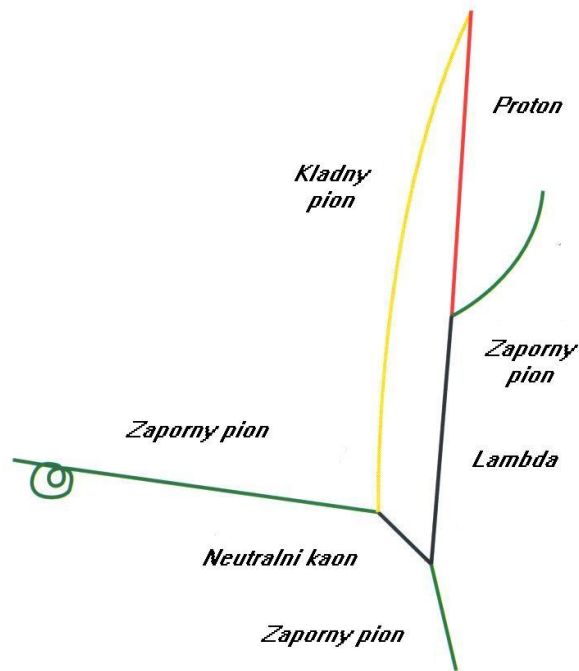
Nezávislost silné interakce na náboji. $\rightarrow$ proton a neutron jsou dva nábojové stavy jedné částice – nukleonu.

Hodnota izospinu I je taková, že počet jeho průmětů do třetí osy $2I+1$ udává počet nábojových stavů.

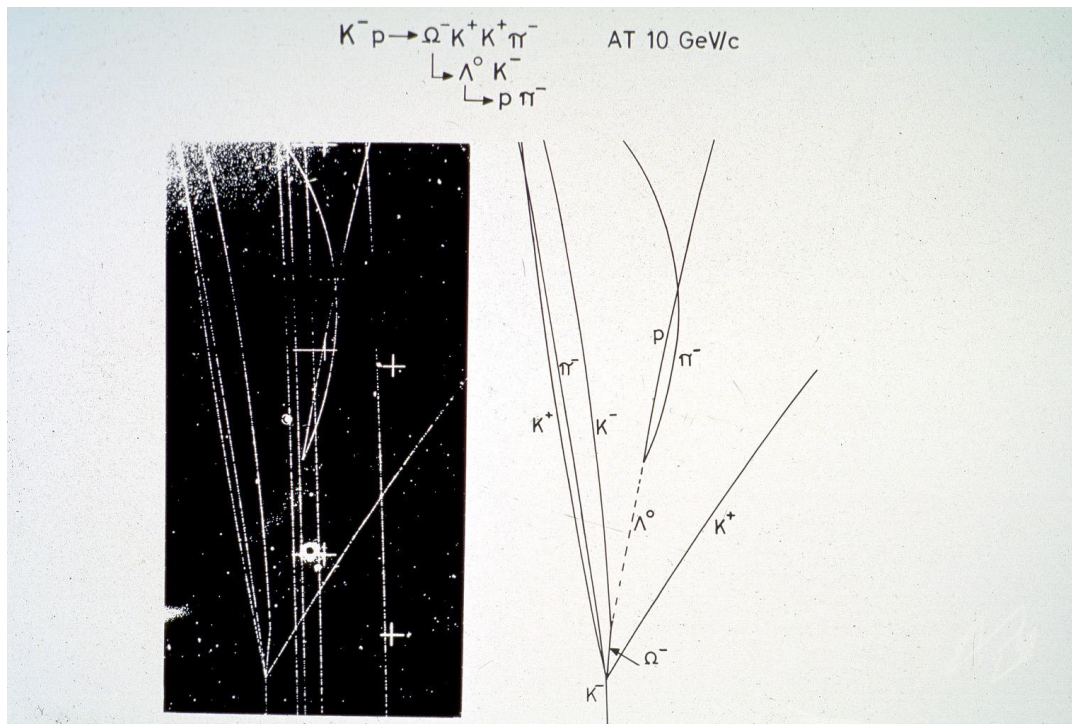
Náboj hadronů :

$$Q = e(I_z + Y/2) = e(I_z + (B+S)/2)$$

První podivné částice: K mezony, lambda - přelom 40 a 50 let

Reakce π^- s jádrem v bublinové komoře produkuje K^0 a Λ

Produkcce Ω^- ($S=2$) částice – snímek bublinové komory v CERNu

Rezonance

Existence velmi krátce žijících částic (typická doba života $\sim 10^{-23}$ s) $\rightarrow$ pozorovány jako rezonanční struktury v energetických spektrech:

a) při rozptylu částic (např. π -N rozptyl)

b) při multiprodukcii částic

(studují se rezonanční struktury v závislosti účinného průřezu na invariantní hmotnosti rozptylující se soustavy nebo systému produkovaných částic –

$$\sqrt{s_{12}} = M_S c^2 = \sqrt{(E_1 + E_2)^2 - (\vec{p}_1 + \vec{p}_2)^2 c^2}$$

Výskyt rezonančních maxim ve tvaru Breit-Wignerovi funkce.

$$\sigma(M) \sim |\mathcal{M}(M)|^2 \sim \frac{1}{(M - M_0)^2 + \Gamma^2 / 4}$$

Šířka maxima Γ je spojena s dobou života τ částice přes Heisenbergův princip neurčitosti: $\tau \sim \hbar/\Gamma$. Definuje také neurčitost v určení klidové hmotnosti částice. Výskyt rezonancí pro přesně dané hodnoty náboje, izospinu a dalších kvantových čísel $\rightarrow$ částice.

Průběh rezonance s $M_0 = 10$ a $\Gamma = 3$ na konstantním pozadí účinného průřezu 1.0

Podle kvantových čísel → rezonance baryonové (nukleonové, hyperonové) a mezonové (nepodivné a podivné)

Podstata rezonancí – velmi často excitované stavy hadronů.

Krátká doba života → rozpad silnou interakcí.

Celkově je známo několik stovek rezonancí.

Příklady rezonancí (jen pár s podivností $S = 0$):

Baryonové rezonance:

N^+ , N^0 – excitované stavy nukleonů (struktura uud a udd) – izospin $I = 1/2$, podivnost $S = 0$

Δ^{++} , Δ^+ , Δ^0 , Δ^- - Δ baryony a jejich excitované stavy (struktura uuu, uud, udd a ddd), $I = 3/2$, $S = 0$

Mezonové rezonance:

ρ mezon a jeho vzbuzené stavy

η – vzbuzené stavy η mezonu

Experimentální problémy – pozadí, překrývání rezonancí, dlouhé poločasy rozpadu (rozšíření rezonance odezvou měřicího přístroje), velmi krátké poločasy rozpadu → velmi široké rezonance.

Simulace pozorování mezonových rezonancí spektrometrem HADES

Struktura hadronů

Na strukturu hadronů ukazují:

- 1) **Rozptylové experimenty** – rozložení náboje pomocí vysokoenergetických elektronů (neinteragují silně) → partonová struktura
- 2) **Anomální magnetické momenty nukleonů** – $\mu_p = 2.792 \mu_N$, $\mu_n = -1.913 \mu_N$
- 3) **Excitované stavy hadronů** (nukleonů) – protonu (N^+), neutronu (N^0) – patří k rezonancím – různý orbitální moment konstituentů
- 4) **Systematika elementárních částic** – rozdělení do izospinových multipletů (hmotnosti částic v izospinovém multipletu velmi blízké)

Částice multipletu se rozmisťují v rovině charakterizované izospinem a hypernábojem

Mezonový oktet:

Dublet K (Izospin = 1/2) K^0 K^+ $S = 1$

Triplet pí (Izospin = 1)	π^- π^0 π^+	$S = 0$
Dublet antiká (Izospin = 1/2)	K^- $\bar{K}^0$	$S = -1$
Singlet éta (Izospin = 0)	η	$S = 0$
          $I_z = -1 \quad -1/2 \quad 0 \quad +1/2 \quad 1$		

Baryonový oktet:

Dublet nukleonů (Izospin = 1/2)	n p^+	$S = 0$
Triplet sigma (Izospin = 1)	Σ^- Σ^0 Σ^+	$S = -1$
Dublet kší (Izospin = 1/2)	Ξ^- Ξ^0	$S = -2$
Singlet lambda (Izospin = 0)	Λ	$S = -1$

Vysvětlení pomocí existence tří částic – **kvarků** (vlastně šesti – tři kvarků a tří antikvarků), ze kterých se elementární částice skládají.

Zvláštní vlastnosti: zlomkové náboje, nevyskytují se volně.

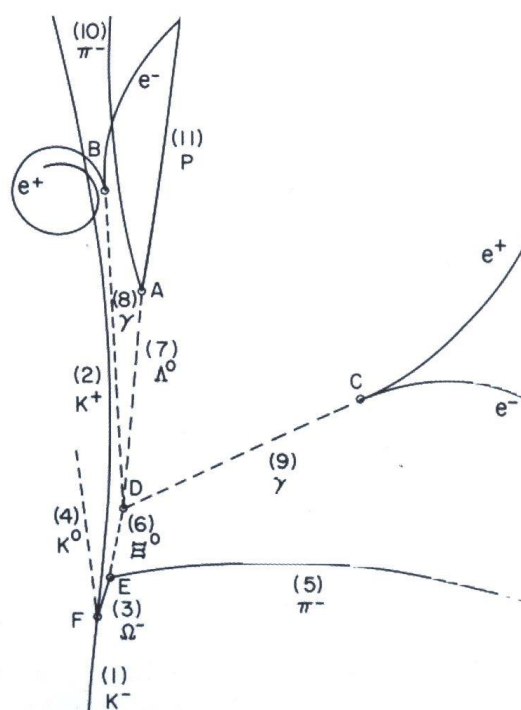
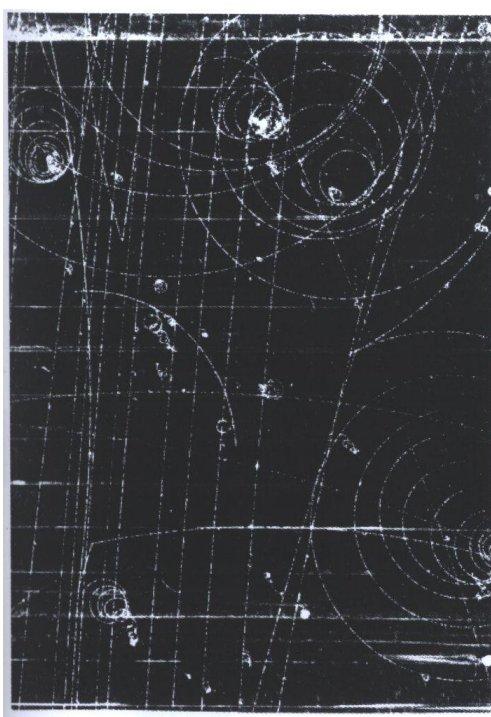
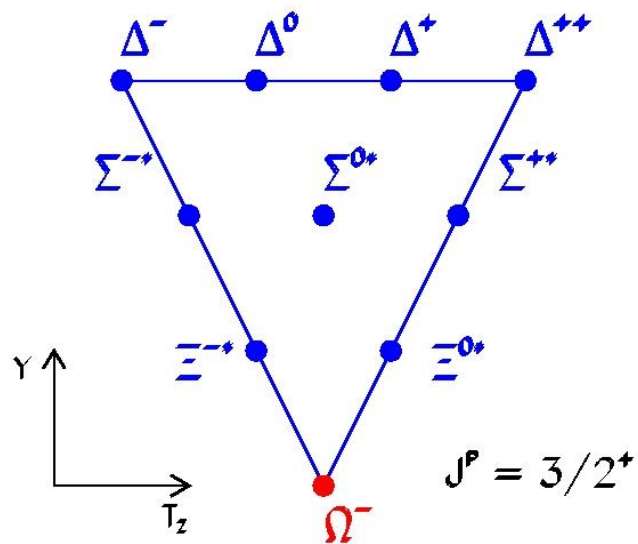
Kvarková struktura hadronů

Baryony → tři kvarky: $n = udd$, $p = uud$, $\Sigma^+ = uus$, $\Sigma^0 = uds$, $\Lambda = uds$, $\Omega^- = sss$ (Σ^0 , Λ se liší izospinem)

Mezony → kvark – antikvark:

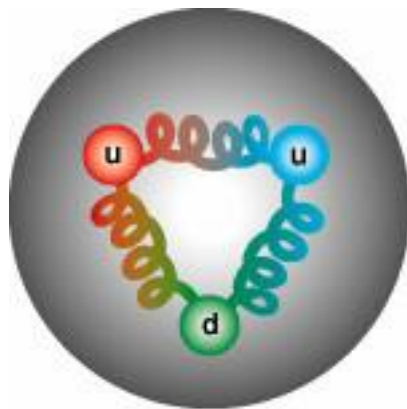
$$\pi^- = d\bar{u}, \quad \pi^+ = u\bar{d}, \quad K^- = s\bar{u}$$

Baryonový deкупlet (rezonance):

Objev částice Ω^- pomocí bublinové komory v laboratoři v Brookhavenu

Totožné kvarky (fermiony) v základním stavu – Pauliho vylučovací princip → nutnost dalšího kvantového čísla – **barva** – kvantová chromodynamika (QCD)

Proton

Kvarková struktura protonu:

Barevné kvarky držené pohromadě silnou interakcí (výměnou bezbarvých gluonů)

Další částice → tři nové kvarky – nová kvantová čísla

Přehled kvarků

Kvark	Q [e]	I(J ^P)	I _z	S	C	B	T
u	+2/3	1/2(1/2 ⁺)	+1/2	0	0	0	0
d	-1/3	1/2(1/2 ⁺)	-1/2	0	0	0	0
s	-1/3	0(1/2 ⁺)	0	-1	0	0	0
c	+2/3	0(1/2 ⁺)	0	0	+1	0	0
b	-1/3	0(1/2 ⁺)	0	0	0	-1	0
t	+2/3	0(1/2 ⁺)	0	0	0	0	+1

Částice standardního modelu

Naše poznání struktury hmoty a interakcí zatím vyvrcholilo ve standardním modelu. Standardní model zahrnuje všechny známé fundamentální částice:

1. Částice hmoty – kvarky a leptony
2. Částice interakcí – intermediální bozony (gluony, W[±], Z⁰, foton a Higgsův bozon)

Při dostupných energiích se projevují jako bodové částice.

Tři rodiny leptonů:

$$\begin{pmatrix} \nu_e \\ e \end{pmatrix} \quad \begin{pmatrix} \nu_\mu \\ \mu \end{pmatrix} \quad \begin{pmatrix} \nu_\tau \\ \tau \end{pmatrix}$$

Tři rodiny kvarků v různých barvách:

$$\begin{pmatrix} u^a \\ d^a \end{pmatrix} \quad \begin{pmatrix} s^a \\ c^a \end{pmatrix} \quad \begin{pmatrix} b^a \\ t^a \end{pmatrix}$$

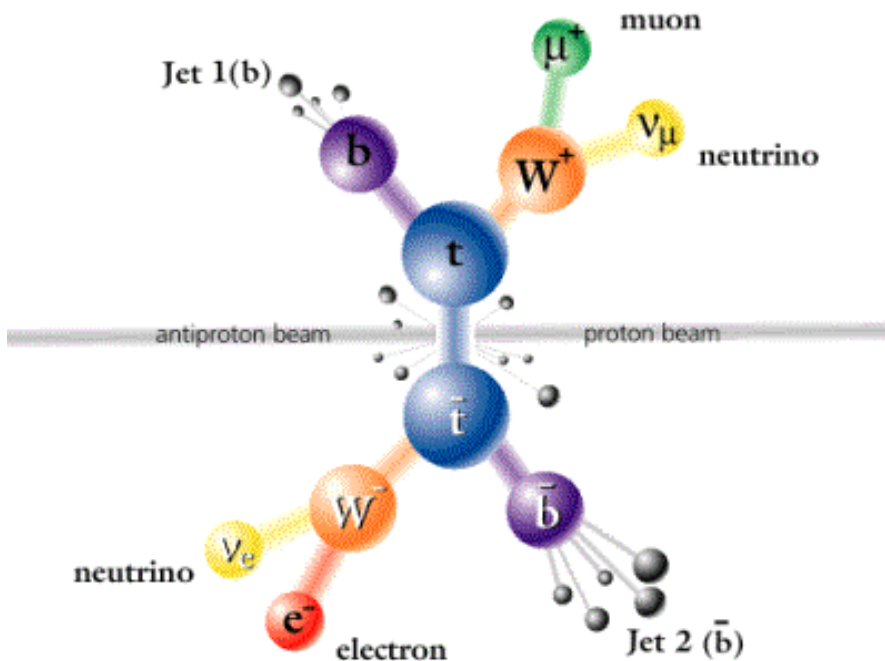
Kde a = červená, zelená, modrá

Kvarky pouze vázané v bezbarvých hadronech. Lze je přímo pozorovat:

1. V rozptylu elektronů s vysokou energií na hadronech (u,d)
2. Jako hadronové spršky při vysokoenergetických srážkách –přeměna (“rozpad”) a hadronizace kvarků c, b a t

V minulých letech dovršeno hledání částic standardního modelu:

1. Produkce a pozorování kvarku t (podobě t, anti-t páru) – v r. 1995 Fermilab USA (experimenty CDF a D0 na urychlovači Tevatron se vstřícnými svazky p, anti-p - $\sqrt{s} = 1.7$ TeV), poslední hodnoty $m_t = (176 \pm 7) \text{ GeV}/c^2$
2. Pozorování neutrína ν_τ – v r. 2000 Fermilab USA (experiment E872 - DONUT)
3. Evidence existence Higgsova bosonu – v r. 2000 LEP CERN Švýcarsko (ALEPH, DELPHI, L3, OPAL), hmotnost $115 \text{ GeV}/c^2$ zatím ne úplně nesporné prokázání – otázka pozadí a statistické průkaznosti efektu nad pozadím

Schematický nákres produkce páru top-kvarku a antikvarku při srážce protonu a antiprotonu. V ukázaném případě se W bozony rozpadají na leptony. Vzniklé kvarky produkují spršky (jety). První produkce a pozorování top kvarku se uskutečnilo ve Fermilabu (USA).

asi od Wagnera

.-.-.-.-.-

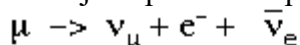
(opsáno)

Těžší typy leptonů (miony a leptony tau) netvoří součást běžné hmoty, protože se velmi rychle rozpadají na lehčí částice - leptony nebo páry kvark-antikvark. Stabilními leptony jsou pouze elektrony a neutrina.

Když se těžký lepton rozpadne, jednou ze vzniklých částic je vždycky příslušné neutrino (miony i leptony tau mají každý "své" neutrino). Dalšími produkty rozpadu může být buď pár lepton/příslušné antineutrino ($e^+ + \nu_e$, $e^- + \bar{\nu}_e$), nebo pár kvark/antikvark (obecně různého typu).

Přiřaďme elektronu a elektronovému neutrinu *elektronové číslo* +1, pozitronu a elektronovému antineutrinu -1, ostatním částicím 0. Platí, že **elektronové číslo se zachovává ve všech procesech**. Obdobně můžeme zavést mionové a tauleptonové číslo, pro něž platí stejná zákonitost.

Vezměme jako příklad rozpad mionu:

Před rozpadem:

mionové číslo = 1 (nese ho μ),

elektronové číslo = 0

Po rozpadu:

mionové číslo = 1 (nese ho ν_μ),

elektronové číslo = 1 (e^-) + (-1) ($\bar{\nu}_e$) = 0

<http://home.pf.jcu.cz/%7Estepar00/treti.html>

- moje html

<http://home.pf.jcu.cz/%7Estepar00/treti.html>